

„Nyelv és beszéd tengelyén:” a rendszermondattal és a szövegmondattal

„Őrüлт beszéd, őrüлт beszéd:
de van benne rendszer.”
(Hamlet II, 2.)

I. A címben szereplő idézet KÁROLY SÁNDOR-tól származik (KÁROLY 1980–81: 54), és részben az általam vizsgálandó kérdéskörre utal, részben pedig közvetlenül arra a tanulmányra, amely elindította ezt a vizsgálandást. Címe: Mondat és megnyilatkozás.¹

KÁROLY ebben a munkájában két szemléletet próbált egyesíteni. Az egyik alapján mondat és nyilatkozat viszonyát a rendszer felől ábrázolt minta-példány relációként határozza meg. Ez a külföldi szakirodalomból jól ismert *type-token* elmélet, amelyet KÁROLY LYONS alapján mutat be. PÉTER MIHÁLY (1991: 127) a *minta* és a *példány* fogalmakat alkalmazta erre az értelmezésre KEMPSON-ra hivatkozva (KEMPSON 1977: 11)².

Egy másik szemlélet megnyilvánulása – amit PÉTER MIHÁLY is kiemeli (1991: 127) – az, hogy KÁROLY „a szöveg oldaláról közelíti meg mondat és nyilatkozat viszonyát”. A mondat (rendszermondattal) így dekontextualizált szövegmondattal fogható fel.

II. Kérdéseimet a következő csomópontok köré rendezem:

(1) Hogyan írható le a minta-példány viszony? Van-e mintája minden nyilatkozatnak, és ha igen, akkor milyen ez a minta? Mondat-e a tagolatlan mondat vagy „csak” nyilatkozat?

(2) KÁROLY SÁNDOR tanulmánya párhuzamba állítja a rendszermondattal és a szövegmondattal (azaz a mondatot és a nyilatkozatot). Ennek kapcsán több kérdés merül fel: mit tartalmazhat még a rendszermondattal, és melyek azok az elemek (vagy épp hiányok) amelyek már nem lehetnek a rendszermondattalban; mi a dekontextualizáció; a mondatához vagy a nyilatkozathoz rendelhető-e a következő fogalmak: modalitás, illokúciós erő, előfeltevés, aktuális tagolás, intonáció; s ha mindkettőhöz, akkor szükséges-e újragondolnunk ezeknek a fogalmaknak a tartalmát?

1. A minta-példány viszony KEMPSON értelmezésében azt jelenti, hogy az S_n mondatához rendelhető nyilatkozat az S_n mondat egy példánya, a mondat „használatának esete”, tehát performanciajelenség. A mondat

(minta) szemantikai interpretációval rendelkező absztrakt struktúra, jellemzése a grammatika területén belül történik (KEMPSON 1977: 8).³

KÁROLY SÁNDOR hivatkozik LYONS hasonló felfogására is, amely azonban több lényeges pontban az előbbitől eltérő megállapításokat tartalmaz. Például: véleménye szerint a nyilatkozat nem azonosítható a szövegmondattal; a szövegmondat vagy nyilatkozat, vagy része a nyilatkozatnak (LYONS 1977a: 30). Erre KÁROLY lábjegyzetben utal (1980–81: 50).

LYONS-nál a (rendszer)mondat – definitív jelleggel – grammatikailag jólformált. A realizált⁴, kontextualizált mondat: szövegmondat. A szövegmondat a nyilatkozat alosztályának tekinthető. A beszédben elhangzó nyilatkozatok jó része nem mondat (például *Good Heavens!* „Jóságos ég!”), bár kétségtelenül paradoxnak tűnik a megállapítás, miszerint az egy mondathoz rendelhető nyilatkozat nem feltétlenül mondat (LYONS 1981: 196). (L. még lejjebb a tagolatlan mondat problémájánál!)

Még szembetűnőbb az eltérés a minta–példány viszony értelmezésében; ez ugyanis LYONS-nál sokkal tágabb és bonyolultabb reláció, bár meghatározása hasonló.⁵ „Mondat és nyilatkozatpéldány (utterance-inscription) viszonya nem feleltethető meg egyszerűen a minta–példány (type–token) relációval. [...] Ugyanannak a nyilatkozatnak különböző példányai származhatnak különböző mondatok nyilatkozatából (utterance); és viszont: különböző nyilatkozatok példányai létrejöhetnek egy közös (azonos) mondat különböző helyzetben történő megvalósulásai által” (LYONS 1981: 182).

Tehát mind a mondat, mind a nyilatkozat esetében beszélhetünk type-ról és tokenről, azaz mintáról és példányról. Sőt ilyen viszony áll fenn a megnyilatkozás mint beszédtett és a nyilatkozat mint ennek eredménye között is (LEVINSON 1983: 18–9):

sentence-type	sentence-token
utterance-type	utterance-token
utterance-act	utterance-product.

Fontos hangsúlyozni, hogy a minta ebben az esetben is csak értéksemleges fogalom lehet. Ezért némileg kritikusként érzem azt a megfogalmazást, amely szerint „a [szöveg]mondatokat [az ember] a mintához viszonyítja, teljesnek és befejezettnek érzi” – ahol mintán KÁROLY (1980–81: 50) a rendszermondatot, azaz a grammatikai szabályok által meghatározott struktúrájú, jólformált mondatot érti.

Szintén vitatható nyilatkozat és mondat olyan szembeállítás, hogy az előbbi „életszerű”, az utóbbi „az ember szellemi oldalát tükrözi, szellemi és kollektív oldalát” (KÁROLY 1980–81: 59).

Ebben a tekintetben követendőnek tartom PÉTER MIHÁLY nézetét a mondat és nyilatkozat „dialektikus” kapcsolatáról (1991: 129–30), valamint

ZSILKA JÁNOS-nak a nyelvi rendszerről alkotott elméletét, amely szerint „mint két, ellentett irányú, egymást kölcsönösen feltételező mozgás:

szerves rendszer	→	levezetett általános
levezetett általános	→	szerves rendszer

egyidejűleg létezik” (ZSILKA 1971: 187–8). (L. még: HOCKETT 1970: 83.)

Ha a rendszermondatot úgy határozzuk meg, mint absztrakt struktúrát, akkor csak a szerkezeti sémáját írhatjuk le, adhatjuk meg; ha ezt kibővítjük a szemantikai interpretáció lehetőségével, akkor rendszermondatot az ún. tanmondatot vagy labormondatot, valamint a szövegből kiemelt független mondatot (ANTAL 1979: 68–9), de csak az, amely teljes struktúrájú (KÁROLY 1980–81: 54).

Ha a mondatot a szótár és a szabályrendszer által, kompetenciánk révén elő tudjuk állítani, de a t a g o l a t l a n m o n d a t nem felel meg az ilyen mondatfogalomnak, akkor

- a tagolatlan mondat nem mondat;
- nem tudjuk formalizálni és modellálni azt a folyamatot, ahogy a tagolatlan mondatot létrehozunk;
- formális mondatmeghatározás helyett funkcionális megközelítéssel próbálkozunk, ezzel ki tudjuk küszöbölni a fenti problémát (például: részben a MMNyR. II, 19; TOMPA 1989: 14; DEME 1984: 60–4, DEME/KORCHMÁROS 1992: 17–8).

Ezek azonban további kérdéseket vetnek fel, ugyanis nem egészen pontosak a „kerek tudattartalom” (MMNyR. II, 19) „egy kerek mozzanat” (DEME/KORCHMÁROS 1992: 7) stb. megfogalmazások.

Az első megoldást választja, tehát a tagolatlan mondatot nem tekinti mondatnak KÁROLY (1980–81: 54–5, 57–8), és így vélekedik még számos más nyelvész is (pl. ENGEL 1992: 180, LYONS 1981: 196; É. KISS 1983, 1992: 21–177).

A tagolatlan mondat – mivel nem tesz eleget a fenti mondatfogalom kritériumainak – legfeljebb „csak” nyilatkozat lehet. Az elnevezésben a „tagolatlan” a szerkezetre utal (szembeállítandó a tagolt struktúrával). Ezért zavaró kissé a „tagolatlan nyilatkozat” elnevezés KÁROLY SÁNDOR-nál (1980–81: 55). (LENGYEL KLÁRA szóbeli közlése alapján, vö. DEME/KORCHMÁROS i. m. 16.)

Figyelemre méltó HADROVICS LÁSZLÓ kritikája, amellyel a fenti megoldást illeti: „Az elméleti felfogás eljutott ugyan odáig, hogy nemcsak az ilyen »szabályosan« megformált, hanem egyszavas nyilatkozatokat is mármár általában mondatnak tartanak, de a nyelvtanírás gyakorlatában nemigen találni arra példát, hogy valaki az egész szintaktikai felfogásába ezt a felismerést szervesen beillesztette volna, és levonta volna belőle a szükséges kö-

vetkeztetéseket. Ennek oka szerintem az, hogy a mondattanban még mindig igen erősen érvényesül a formális logikai felfogás” (HADROVICS 1969: 30).

Generatív grammatikai alapokon is született azonban megoldási kísérlet e hiány pótlására. LEWIS azt javasolja, hogy ne tegyünk különbséget a performatív, a nem állító és az állító mondatok jelentése között. Ez úgy oldható meg, hogy nem magukat a performatív és nem állító mondatokat, hanem azok parafrázisait vizsgáljuk, mivel ezekről megállapíthatjuk, hogy „ugyanazzal a mélyszerkezettel, jelentéssel, intenzióval és igazságértékkel rendelkeznek egy index vagy alkalom esetében” mint a hozzájuk rendelhető állító mondat (LEWIS 1972: 208).⁷

Hasonlóan jár el a tagolatlan mondatok esetében is, pl. a *Hurrah for Porky!* nyilatkozat mélyszerkezete megegyezik a parafrázis, *I cheer Porky* mélyszerkezetével. A *hurrah* természetesen transzformáció révén jelenik meg, de sajnos a szerző nem bocsátkozik részletesebb magyarázatba, és több, ennél nehezebben megoldható példát sem hoz (LEWIS 1972: 208–9).

Összefoglalásul: a hagyományosan tagolatlanak nevezett mondat természetes jelensége beszédünknek, nyilatkozat, és csak grammatikai felfogás kérdése, hogy megtaláljuk-e a neki megfelelő mondat mintájának helyét a nyelvi rendszerben (RÁCZ-FALUVÉGI 1994: 110–1). Az továbbra is kérdés, hogy ezek a minták szintaktikai szerkezetüket tekintve hogyan jellemezhetők.

2. Térjünk vissza KÁROLY rendszermondat- és szövegmondat-értelmezéséhez abban a vonatkozásban, hogy kontextualizált rendszermondat (RM) = szövegmondat (SzM), és dekontextualizált SzM = RM (i. m. 52). A különbség kulcsa – úgy tűnik föl – a kezünkben van: a SzM-ből kiindulva a legfontosabb meghatározni, hogy mit értünk dekontextualizáción. KÁROLY SÁNDOR: megfosztani a SzM-ot „a szituáció konkrétságától és a szöveg többi részétől való függőségtől” (i. m. 52).

A kontextusfüggőség megjelenésének több formája van. Jelenségek egész sorát említhetjük itt, kezdve az ellipszistől a névmások, a határozott névelő, a szórend, az egyeztetés és a mondatkapcsoló elemek használatán át egészen olyan prozódiai jellemzőkig, mint a hangsúly és a dallam, általában véve: az intonáció (RÁCZ 1992: 1, LYONS 1977b: 589).

A nyelvészek véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy ezek közül a jelenségek közül melyek azok, amelyeket a rendszermondat struktúrája is tartalmazhat (vö. LYONS 1977b: 589–90).

KÁROLY SÁNDOR szerint a dekontextualizált rendszermondatban „üres» morfémák lehetnek (deiktikus és anaforikus névmások)” (i. m. 53). Ezzel a megállapítással a következő problémáim vannak: először is miért „morfémák”? A konnexitásban meghatározó szerepet morfémák is betölt-

hetnek (pl. egyeztetés), a névmásokat azonban lexémáknak tekintjük. KÁROLY azért mondja róluk, hogy üresek, mert csak a szövegben válnak tartalmassá (i. h.). Ehhez kapcsolódik a második probléma: miért szerepelnének a rendszermondatban forikus elemek? Magyarázat lehetne erre az összetett mondatoknak az az esete, amelyben a főmondat utalószt tartalmaz. Csakhogy annak van a mondategészen belül referenciális jelentése. KÁROLY ugyanakkor a kötőszót itt nem említi (igaz, később a többletstruktúrával rendelkező nyilatkozat esetében megjegyzi, hogy a kifelé mutató kötőszó többletet jelent [i. m. 55], amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nem kifelé mutató kötőszó megengedett elem a rendszermondatban).

Érdemes lenne megvizsgálni a kapcsolóelemeket abból a szempontból, hogy melyek és milyen helyzetben játszanak szerepet a konnexióban, és melyek azok, amelyek a „független” mondatokban (is) előfordulhatnak. Különösen érdekes e tekintetben PÉTER MIHÁLY tanulmánya (1991: 206–11 és 1992: 188–96), amely kiváló példákat is hoz arra, hogy pl. a *de*, és kötőszók mindkét (konnexiós és kontextusfüggetlen) szerepet betölthetik. Bár e két funkció között (megjegyezve, hogy pl. a *de* szócskának ennél is több funkciója van) a szó jelentését illetően éles határt nem tudunk vonni (LYONS 1977b: 632).

Még nagyobb a nyelvészek között a véleménykülönbség abban, hogy a mondatnak vagy a nyilatkozatnak tulajdonítanak-e olyan fogalmakat, mint a preszuppozíció, az igazságfeltétel és igazságérték, valamint az illokúciós erő, holott ezen a döntésen lényeges elméleti és módszertani következtetések múlnak (LEVINSON 1983: 18–9).

A magyar szakirodalomban KIEFER FERENC meggyőzően tesz különbséget szemantikai (logikai) és pragmatikai előfeltevésfogalom között, amelyben az első mondatok közötti reláció, míg az utóbbiban „a beszélőnek megnyilatkozásaihoz való viszonyáról van szó” (KIEFER 1983: 44). „Az előfeltevések nem függenek a beszédszituációtól: ha S' előfeltevése az S mondatnak, akkor az S mondatnak megfelelő M megnyilatkozásnak is S' előfeltevése lesz, függetlenül attól, hogy M milyen beszédszituációban hangzik el” (i. m. 46–7). Pragmatikai megközelítésben pedig „az S mondatnak megfelelő M megnyilatkozásban megjelenő beszélői előfeltevésről” beszélhetünk (KIEFER 1983: 51).

Az igazságfeltétel kérdéséről már ejtettem szót LEWIS kísérleténél, amelyben a nyilatkozatok parafrázisait vizsgálja. Tudjuk azonban, hogy a nyelvészek nagyobb része, többek között AUSTIN is ettől eltérő véleményt fogalmaz meg (AUSTIN 1990: 37), és úgy foglal állást, hogy a beszédaktusok az igazságérték szempontjából nem vizsgálhatók.

Illokúció, illokúciós erő és modalitás több szerzőnél szorosan összekapcsolódó fogalmak. PÉTER MIHÁLY hivatkozva H. MOLNÁR ILONA tanulmányára (H. MOLNÁR 1968: 17) rámutat arra, hogy a modális alapértéket tekintve ez a „modalitásfelfogás elmosza a különbséget modalitás és illokúció között; a hagyományosan megkülönböztetett mondatfajták ugyanis – főleg a formális kifejezés ismervén alapuló – illokúciós típusokat képviselnek, amelyek egyébként a közlési szándék tekintetében sem egyneműek” (PÉTER 1991: 131). A szerző ZOLOTOVA felfogását tartja elfogadhatóbbnak. Ebben a modális alapérték nem a mondatfajta, mivel az „nem esik egybe a mondat tartalmának a valósághoz fűződő modális viszonyával”, az objektív modalitással (i. h.), amelynek legalapvetőbb eszköze: a mód.

Mivel a szubjektív modalitás beszélői viszony függvénye, ezért csak akkor tulajdonítható a rendszermondatnak, ha maga a beszélői attitűd is absztrakta kategória (KIEFER 1990: 4).

A magyar szakirodalom általában 5 mondatípust különböztet meg, ami eltér számos külföldi grammatika gyakorlatától (KESZLER 1989: 284). A mondatípusok azonban nem azonosak a nyilatkozat típusaival. Álljon itt két osztályozási mód példaként (LYONS 1977b: 745; PALMER 1986: 24):

	Mondat Sentence	Nyilatkozat Utterance
	1. declarative	1. statement
	2. interrogative	2. question
	3. jussive	3. mand („command” helyett)
(kiegészítve CG. 803–4):	imperativ	directive
	4. exclamative	4. exclamation

Így tehát elfogadhatjuk, hogy „a mondatfajta meghatározása szintaktikai, a modális alapérték vizsgálata szemantikai, a funkció leírása pedig pragmatikai kérdés (és a beszédtelemélet hatáskörébe tartozik)” (KIEFER 1990: 9). Ezért állíthatjuk, hogy illokúcióról csak a nyilatkozat esetében beszélhetünk.

Hasonlóképpen lényeges az is, hogy a mondat vagy a nyilatkozat jellemzőjének tartjuk-e a *t é m a – r é m a* tagolódást. KÁROLY SÁNDOR szerint ilyenekkel csak a SzM (nyilatkozat) rendelkezik. Lábjegyzetben azonban kitér a kérdés bonyolultságára (1980–81: 55), a kétféle *téma-réma* felfogásra.⁸ Mivel mindkét elmélet megalapozott és elfogadható, a szakirodalomban is kezd meghonosodni a különbségnek az elnevezések által való szemléltetése, tehát vagy *t o p i c – c o m m e n t*, vagy *t é m a – r é m a* tagolódás. Az előbbi a szintaktikai jellegű, az utóbbi a kommunikációs szempontú értelmezésre utaló elnevezés (É. KISS 1983: 11–2, PÉTER 1991: 219, RÁCZ 1992: 2).

Térjünk vissza ismét a tagolatlan mondat problémájához, ezúttal az aktuális tagolás szempontjából. ENGEL is azon a véleményen van, hogy a tagolatlan mondat nem mondat, hanem nyilatkozat. Ennek definíciója pedig: „olyan szövegegység, amely éppen egy rémát tartalmaz” (ENGEL 1992: 72).

Végül néhány megjegyzés arról, amit KÁROLY rendszermondatnak és szövegmondatnak a hangzás szintjén jelentkező különbségéről ír (i. m. 52). Amikor egy mondatot kontextualizálunk és kimondunk, ez nem történhet teljesen ad hoc módon. A beszéd olyan „speciális zaj” (HALLIDAY 1966: 1), amelyben szintaktikai eredetű intonációs tömbök különíthetők el; ezeket vizsgálja a *tonosyntaxis* (VARGA 1989: 241). „Ez tehát a mondatban azon része, amelyet hangjelentési eszközökkel fejez ki a nyelv [...] Mind az *expresszív intonáció*, tehát érzelmek kifejezése, mind a *szintaktikai intonáció*, azaz bizonyos nyelvtani jelenségek és kategóriák szupraszegmentális, prozódiai megnyilvánulásai, egymással interferálva határozzák meg a mondat dallamát” (HETZRON 1980: 389–90).

Ismét egy jelenség tehát, amelyben megmutatkozik nyelv és beszéd összefüggése, melyben a két oldal elválasztása csak a teória szintjén lehetséges. Erre tesz kísérletet VARGA LÁSZLÓ, amikor az intonációt rendszerbeli kategóriának tekinti, melynek funkcionális oldala, egysége: a *dallamhíd* (VARGA 1989: 241). Tanulmánya még a „mondathasadás” kérdéséhez is szolgáltat adalékokat, amennyiben vizsgálataival bizonyítja, hogy „a felszíni szintaktikai szerkezet igen nagy mértékben meghatározza az intonációs tagolás helyeit” (i. m. 276), és behatóan vizsgálja az intonációs határformákat.

A dekontextualizáció meghatározásánál szerepelt a „független mondat” megnevezés, amelyet ANTAL LÁSZLÓ idéz WATERHOUSE alapján (ANTAL 1979: 53–76). De vannak-e független mondatok a szövegben?

WACHA IMRE artikulációs és intonációs kohézióra vonatkozó kísérletére hivatkozva⁹ azt kell mondanunk, hogy a szövegmondatok akusztikai szerkezete – mégha azok függetleneknek tűnnek is szintaktikai és szemantikai szempontból – „(a) megadja, jelzi a szövegmondatok közötti összefüggést, kohéziót, (b) kapcsolatot teremt a mondatok között [...], (c) információs súlyviszonyokat ábrázol nemcsak (ca) a mondaton belülre, hanem azon (cb) túlra is mutatva, azok összefüggéseinek és kapcsolódási rendszerének megfelelően” (WACHA 1992: 245). A dekontextualizációnak tehát a hangjelentési eszközökre is ki kell terjednie (vö. KÁROLY i. m. 52).

Minek tekintsük a példaként megvalósuló tanmondatot vagy labormondatot, a kontextus nélküli, vagy új kontextusba helyezett mondatot (pl. az idézetet)? PÉTER MIHÁLY ír a konszituáció nélküli nyelvhasználatról. Példaként a törvények nyelvét hozza fel, amelyet egyébként „ontológiailag másodlagosnak” tart. Az ilyen közlést a szerző nem tekinti nyilatkozatnak

(PÉTER 1991: 128). De vajon így kell-e eljárunk az idézetek és az intertextualitás körébe tartozó jelenségek esetében is (TOLCSVAI NAGY GÁBOR szóbeli közlése)?

KÁROLY felveti a stílus problémáját is RM és SzM viszonylatában. Megoldása egybevág a funkcionális stilsztika szemléletével, és – mivel dolgozatomat épp a legilletékesebb kutatónak és tanárnak ajánlom – ezennel be is rekesztem kérdéseim sorát.

Tanulmányomnak természetesen nem volt célja e problematikának a megoldása: a rendszermondattal és szövegmondattal viszonyt érintő kérdéseknek a megválaszolása. A jelmondatra utaltam, hogy bármily őrült is e beszéd, van benne rendszer – Shakespeare eredetije szerint: – *method*. Ha még ez is elmaradt volna, egy dolog azért mindenképpen helyet kapott: a *system*.

Jegyzetek

¹A mondat *langue* és *parole* jellegéről szóló szakirodalomnak még vázlatos ismertetésére sem vállalkozom. Már 1961-ben is csak a fontosabb gondolatok felvillantása lehetett a feladata annak a szerzőnek, aki „A mondat *parole* jellegéről” érkezett (BODNÁR 1961: 165–73). Ebből kiemelem TAMÁS LAJOS állásfoglalását: „Szerintünk a *langue*-ba, a grammatikába, vagy még pontosabban: a mondatban csak a konkrét nyelvi gyakorlatban érvényesülő és elvonással megragadható mondatsema tartozik [...] minden az eleven forgalomban kitöltött megvalósulása a *parole*-ba tartozik” (i. h. 165).

²PLÉH CSABA fordításában: típus – példány (AUSTIN 1990: 105).

³L. még LEVINSON 1983: 18–9. Ennek a felfogásnak a magyar szakirodalomban is van közvetlen előzménye: TELEGDİ ZSIGMOND-nál (1976: 279, 286).

⁴A realizációra vonatkozóan el kell fogadnunk PÉTER MIHÁLY lényeges kiegészítését (PÉTER 1986: 6 és 1991: 128).

⁵„The relationship between tokens and types will be referred to as one of instantiation; tokens, we will say, instantiate their type” (LYONS 1977a, 13).

⁶A mondat definitív meghatározására tett kísérletek számbavételére vagy vizsgálatára nyilvánvaló okból nem vállalkozom.

⁷Pl. *You are late*.

Be late! → *I command you to be late*.

Are you late? → *I ask you whether you are late*.

⁸Sajnos, feltehetően terjedelmi okok miatt, ez a lábjegyzet a MMNySzGy. 1. kötetében közölt változatból kimaradt, így a tanár elengedhetetlen feladata, hogy a problémát feltárja a hallgató előtt.

⁹A kísérlet lényege a következő: egy szöveget mondatokra bontottak, s ezeket – az eredetitől eltérő sorrendben – önálló mondatokként olvastatták fel, majd összeválták az eredeti sorrendnek megfelelően; ezt összevetették az eredeti, összefüggő szövegről készült hangszalaggal, és megállapították, hogy „A két szöveg hangzása között lényeges a különbség!”, és – hozzátehetjük – nyilván így volt ez a mondatégszék és a szövegmondatok hangzásával is (WACHA 1992: 245–6).

Szakirodalom

- ANTAL 1979 = ANTAL LÁSZLÓ: Szöveg, nyelv, tartalom. In: SZATHMÁRI-VÁRKONYI (szerk.) A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. *MNyTK.* 154: 53–76.
- AUSTIN 1990 = AUSTIN, JOHN L.: Tetteen ért szavak. Akadémiai. Bp.
- BALÁZS 1985 = BALÁZS JÁNOS: A szöveg. Gondolat. Bp.
- BODNÁR 1961 = BODNÁR FERENC: A mondat parole jellegéről. In: In memoriam Ge-deon Mészöly. Szeged, 165–73.
- CG. 1985 = A comprehensive grammar of the english language. Szerk.: QUIRK–GREENBAUM–LEECH–SVARTVIK. Longman. London.
- DEME 1984 = DEME LÁSZLÓ: A beszéd és a nyelv. Tankönyvkiadó. Bp.
- DEME/KORCHMÁROS 1992 = Mondattan I. Deme László egyetemi előadásai alapján összeállította: M. KORCHMÁROS VALÉRIA. Szeged.
- É. KISS 1983 = É. KISS KATALIN: A magyar mondat szerkezet generatív leírása: *NyudÉrt.* 116. sz.
- É. KISS 1992 = É. KISS KATALIN: Grammatikaelméleti bevezető. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan I. Szerk.: KIEFER FERENC. Akadémiai. Bp., 21–177.
- ENGEL 1992 = ENGEL, ULRICH: Deutsche Grammatik. Múzsák. Bp.
- HADROVICS 1969 = HADROVICS LÁSZLÓ: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Akadémiai. Bp.
- HALLIDAY 1966 = MACINTOSH–HALLIDAY eds. Patterns of Language. Longmans.
- HETZRON 1980 = HETZRON RÓBERT: Ízelítő a magyar tonoszintaksziszból: *NyudÉrt.* 104. sz. 389–98.
- H. MOLNÁR 1968 = H. MOLNÁR ILONA: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. *NyudÉrt.* 60. sz.
- HOCKETT 1970 = HOCKETT, C. F.: The state of the art. Mouton.
- KÁROLY 1980–81 = KÁROLY SÁNDOR: Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és Nyelv-tudomány* 24–25.: 49–62.
- KEMPSON 1977 = KEMPSON, RUTH M.: Semantic Theory. Cambridge.
- KESZLER 1989 = KESZLER BORBÁLA: Az összetett mondatok modalitása. In: Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. (Szerk.: RÁCZ E.) Tankönyvkiadó. Bp., 283–305.
- KIEFER 1983 = KIEFER FERENC: Az előfeltevések elmélete. Akadémiai. Bp.
- KIEFER 1990 = KIEFER FERENC: Modalitás. *Linguistica C, Rel.*, 1. MTA NyudInt. Bp.
- LEVINSON 1983 = LEVINSON, STEPHEN C.: Pragmatics. Cambridge.
- LEWIS 1972 = LEWIS, DAVID: General Semantics. In: Semantics of natural language. (Ed. DAVIDSON–HARMAN) Dordrecht.
- LYONS 1977a = LYONS, JOHN: Semantics. Vol. 1. Cambridge.
- LYONS 1977b = LYONS, JOHN: Semantics. Vol. 2. Cambridge.
- LYONS 1981 = LYONS, JOHN: Language, Meaning and Context. *Fontana Pb.* Chaucer P.
- PALMER 1986 = PALMER, F. R.: Mood and Modality. Cambridge.
- PÉTER 1986 = PÉTER MIHÁLY: A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége: *MNy.* 82: 1–10
- PÉTER 1991 = PÉTER MIHÁLY: A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai. Tan-könyvkiadó. Bp.
- RÁCZ 1992 = RÁCZ ENDRE: Mondatgrammatika és szöveggrammatika: *Linguistica C, Rel.* 6. MTA NyudInt. Bp.

RÁCZ-FALUVÉGI 1994 = RÁCZ ENDRE-FALUVÉGI KATALIN: A mondat kétarcúsága. In: Magyar leíró nyelvtani segédkönyv. (Szerk.: FALUVÉGI-KESZLER-LACZKÓ.) Nemzeti Tk. Bp., 109–11.

TELEGDI 1976 = TELEGGDI ZSIGMOND: A nyilatkozat mint indícium: *ÁNyT.* XI: 279–87.

TOMPA 1989 = TOMPA JÓZSEF: Leíró mondattanunk néhány kérdése tudománytörténeti szempontból. In: TanMond. Tankönyvkiadó. Bp., 7–21.

VARGA 1989 = VARGA LÁSZLÓ: Szintaktikai szerkezet és intonációs tagolás a magyar mondategészben: *ÁNyT.* XVII: 241–78.

WACHA 1992 = WACHA IMRE: Szöveg és (adekvát) interpretáció. In: Szemiotikai szövegten 5. (Szerk.: PETŐFI S.–BÉKÉSI-VASS.) JGYTF. Szeged, 237–56.

ZSILKA 1971 = ZSILKA JÁNOS: Nyelvi rendszer és valóság. Akadémiai. Bp.

LACZKÓ KRISZTINA

Szófaj és szófaji érték Problémafelvetés

Nyelvtudományunk még ma is egyik legtöbbet vitatott kérdése a szavak szófajokba sorolásának és rendszerezésének az ügye. Ismeretes, hogy igazán kielégítő szó- és szófajelmélet még nem született. Ahhoz azonban, hogy akár egy adott szófaji csoport szófaji értékét megvizsgáljuk, akár egy adott nyelv szófajkategóriáit rendszerezzük, célszerűnek látszik a szófajisággal kapcsolatos ismereteket és alapvető problémákat, amennyire ez lehetséges, röviden összegezni és felvázolni.

A legfontosabb kérdések – véleményem szerint – ezzel kapcsolatosan a következők:

1. Milyen nyelvi egységnek van szófaja?

A nyelvi hagyományból és a *szófaj* műszóból természetesen következik a válasz: a szónak. BERRÁR JOLÁN (1975: 35–6) a szűken értelmezett grammatikában központi fontosságú elemnek tekinti a szót, melyet alapvetően a szófajtan vizsgál, de kötődik a szó a szó alatti nyelvi szinthez is mint „végtermék”, hiszen a morfológia a „szóvá szerkesztés” tudománya; s jelen van a szó feletti nyelvi szinten is mint „kiindulási alap”: a szintaxis a „szóból szerkesztés” tudománya. Vagyis a szófajiságot alapvetően a szóhoz kapcsolhatjuk, a grammatika fenti értelmezéséből azonban adódik a kérdés: vajon beszélhetünk-e szófajiságról a morféma-, illetve a szintagmaszinten?